

PETR VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl 7: 1526–1618,

Praha-Litomyšl 2005, Paseka, 640 s.,

ISBN 80-7185-648-7

Je jistým paradoxem, že sedmý díl *Velkých dějin zemí Koruny české*, který zpracovává jeden z nejdelsích časových úseků, patří ke svazkům nejtěplejším. Na první pohled to tak nevypadá, avšak pokud odečteme ilustrace a mapové i jiné přílohy, zjistíme, že textová část (bez poznámkového aparátu) nečítá o mnoho více než čtyři stovky tiskových stran. Čtvrtý díl, který pokrývá stejně dlouhé období jako díl sedmý (1310–1402), například vyplnil hned dva svazky. Vzhledem k šíři látky, která je v sedmém dílu zpracovávána, je nevelký rozsah pro jeho náležité zhodnocení stejně podstatný jako skutečnost, že jde (odhlédneme-li od prastaré práce Ernsta Denise) o vůbec první syntézu českých dějin předbělohorského období sepsanou pro širší publikum a publikovanou v českém jazyce. Inspirativní práce Josefa Války, které jsou rozsahem i tematicko-geografickým záběrem jedinými srovnatelnými syntézami vydanými česky, se buď soustředily na dějiny Moravy,¹ nebo byly vydány způsobem, který znemožňoval jejich recepci mimo úzké univerzitně-akademické prostředí.² Výborná práce Joachima Bahleka, která je po mém soudu nejvyváženější a dosud nepřekonaným pohledem na vývoj zemí České koruny jakožto složeného státu v prvním století habsburské vlády a navzdory zdánlivě úzké formulaci tématu a vysoké míře detailnosti dalece překračuje úzký rámec politických dějin a má charakter syntézy, zase dodnes – bohužel – nenašla českého vydavatele.

Při posuzování nové Vorlovy publikace je zapotřebí vzít v potaz skutečnost, že vznikla na objednávku projektu „Velkých dějin“, která z podstatné části určila tvar i žánr práce. *Velké dějiny zemí Koruny české* mají být, jak lze soudit z dosud vydaných svazků i z prezentace na webových stránkách nakladatelství Paseka,³ především přehledem a příručkou pro laickou i odbornou veřejnost. Předmětem i osou výkladu je historická geneze českého národního státu, zasazená do širokého kontextu, jednak požadavkem na propojení dějin politických, společenských, hospodářských a kul-

turních a jednak historickou kontextualizací státu, jež je programově vyjádřena v názvu řady („dějiny zemí Koruny české“). Pro autora, který chce takovému zadání dostát, a pro autora, který píše o období 16. století, z toho vyplývá celá řada neshod, z nichž dvě považuji za klíčové. Je to jednak požadavek na přehledový a příručkový charakter, který vyžaduje velký prostor pro „základní“ informace, a klade tak meze tvůrčímu přínosu autora samotného. Za druhé je to právě program dějin zemí Koruny české. Zde je přirozenou překážkou jednak dosti slabá tradice bádání nad dějinami Slezska a Lužic v české historiografii, avšak daleko větší úskalí představuje problém, zda lze vůbec výklad o podobě a proměnách složeného, asymetricky uspořádaného českého státu v raném novověku uspokojivě skloubit s výkladovou linií dějin české státnosti, která je právě ústřední osou řady.

Po mém soudu se Petr Vorel (přes všechny dílčí výhrady, které uvádím níže) tohoto úkolu zhostil se ctí. Nepředkládá sice žádné nové paradigma, avšak výsledkem jeho práce je při vši stručnosti vyvážený text, který citlivě shrnuje stav poznání, k němuž dospěly dvě generace českých badatelů nad stavovstvím, šlechtickými dvory, hospodářskými dějinami a náboženským vývojem v posledních několika desetiletích. Činí tak při vši stručnosti, neboť vzhledem k chronologicky, geograficky i tematicky nesmírně širokému poli, na němž se Vorel v této práci pohybuje, představuje jeho kniha i při svých (s přílohami a vědeckým aparátem) 650 stranách poměrně stručné a v mnoha směrech nutně výběrové pojednání. Takového shrnutí – necháme-li stranou zmíněnou německou práci Bahlekovu – dosud nebylo k dispozici a Petr Vorel jím do jisté míry staví pomník dvěma generacím badatelů (Josef Válka, Josef Petráň, Jaroslav Pánek, Eduard Maur, Petr Vorel, Jiří Pešek, Václav Bůžek, Radek Fukala a další), jejichž výklady vesměs přijímá a komponuje v celistvý obraz. Navíc je v práci jasně patrný Vorlův vlastní badatelský a interpretační vklad. Autor zde kromě již publikovaných výsledků svého bádání (jimž se na některých místech dostalo možná až neúměrné pozornosti) prezentuje řadu hypotéz a vlastních nápadů. Mnohé z nich však po mém soudu nelze považovat za prokázané a zasloužily by si důkladnější rozbor, například hypotéza o dopadu snížení úrokové míry v roce 1543 na skladbu klientských sítí (s. 166n.) či úvaha o „biologické krizi“ panských rodů zapříčiněné úmrtím „významné části“ šlechtické mládeže u Moháče a při protitureckém tažení roku 1532 a ústící v přijímání zahraniční šlechty do Čech a Moravy (s. 104). Avšak i v této podobě znamenají obohacení diskuse.

Omezení vyplývající ze zadání je třeba při recenzování vzít v potaz, neboť do značné míry objasňují řadu rysů Vorlovy práce, které budou recenzenti možná považovat za nedostatky – primát politických dějin, velká pozornost stavovství, omezená pozornost dějinám kulturním atd. I přes tyto legitimní výhrady je Vorlova práce velmi solidním shrnutím a může spolehlivě sloužit jako zdroj prvotní informace.

Petr Vorel usiluje o systémový výklad jevů, a to v rámci, který je vymezen chronologicky a periodizován stavovskou revoltou 1547 a usídlením Rudolfa II.

1 JOSEF VÁLKA, *Přehled dějin Moravy*, díl 2: *Stavovská Morava (1440–1620)*, Brno 1987; TÝŽ, *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996.

2 JOSEF VÁLKA, *Česká společnost v 15.–18. století*, Brno 1972–1983.

3 „Autorský tým (...) předkládá čtenářské veřejnosti nové obsáhlé zpracování našich dějin, jejichž úplné vypsání českému národu stále chybí. [...] Autoři (...) se obracejí především na širší čtenářskou obec, již bude dílo sloužit jako spolehlivý zdroj poznání naší historie i jako obraz současné úrovně české historiografie“ – <http://www.paseka.cz/VDKC.html> (náhled 1. 5. 2006).

v Praze roku 1583 na tři období a devět kratších časových úseků. Záměr se většinou daří, pouze výjimečně působí skloubení chronologického výkladu a systémového pojetí násilně – zejména v případě podkapitoly *Renesance v českých zemích*, která byla vložena do kapitoly *Zlatý věk země Koruny české (1564–1583)*, avšak ve skutečnosti je jakousi výběrovou a výčtovou svodkou o umění a hmotné kultuře celé předbělohorské doby s důrazem na prostředí Čech, resp. Moravy. Vorlův výklad není přetížen detaily. Směřuje spíše k zobecnění a místy působí možná až učebnicovým dojmem – například vysvětluje, jak správně skloňovat termíny staré češtiny: stavy, desky zemské apod. (s. 88, 111). Výklad je překvapivě ukončen internací kardinála Klesla a vstupem císařských vojenských jednotek na české území v létě roku 1618. Pojednání o českém stavovském povstání Vorel odkázal autorům následujícího svazku, což je neobvyklé a nepřilíš logické řešení, o jehož důvodu si recenzent, který není obeznámen s okolnostmi rozdělení práce mezi autory jednotlivých svazků, může jen dohadovat.

Z tematického hlediska Vorlova práce systematicky sleduje střetávání panovnické a stavovské moci, správní strukturu českých zemí, proměny v socio-ekonomické oblasti (zejména ve vztahu k šlechtě a městům), náboženský vývoj, dynastickou politiku rakouských Habsburků a poměr českých zemí k Svaté říši římské. Autorovi se daří smysluplně skloubit zvláště výklad politických, hospodářských a sociálních dějin. „Událostní“ líčení přichází ke slovu při podrobném výkladu o volbě Ferdinanda I., stavovském odboji 1547 a dramatických událostech na počátku 17. století. Jinak ale Vorel pojímá politické dějiny veskrze systémově a snaží se ukazovat souvislosti s dějinami hospodářskými, sociálními a zčásti i náboženskými. Tak je například otázka finančních toků (daně, mincovnictví, úvěrové vztahy) několikrát velmi podnětně použita jako explanans politického jednání panovníka, šlechty či stavů (s. 63–66, 80, 157–168, 174, 303–305, 423n., 508–512). Podobně klade Vorel při výkladu politických dějin důraz na náboženský moment a přisuzuje postupně konfesijní polarizaci společnosti v českých zemích (hovoří o „konfesionalizaci“)⁴ úlohu důležitého dynamizujícího faktoru, který postupně nahloďával a rozkládal „stavovský princip“ (s. 208). Ocenění zaslouží také výborně zvládnutá kontextualizace politických dějin ve středoevropských a evropských souvislostech.

Pasáže věnované sociálně-ekonomickému vývoji stavovských elit pokládám za nejzdařilejší a nejprínosnější část Vorlovy práce, avšak nových závěrů či hypotéz je

4 Pojem „konfesionalizace“ Vorel používá ve smyslu „konfesijní unifikace“ nebo „konfesijní polarizace“, nikoli pro označení modernizačního makroprocesu (ve smyslu německé debaty); nejčastěji jej používá v souloví „konfesionalizace politického života“ (s. 151, 208, 275, 299, 381, 395); jinde hovoří o „náboženské polarizaci politického života“ (s. 508).

zde více. Důležitá je například reinterpretace známého latinského listu z roku 1539, jehož autorství bývá přisuzováno Janovi z Pernštejna a který bývá považován za projev názorů stavovské opozice. Vorel připomíná jeho wouvislost s odpovědí krále Ferdinanda I. a považuje za pravděpodobné, že list byl sepsán na králův popud jako fiktivní podnět k argumentativní obhajobě královské politiky v Čechách (s. 144n.). V polemice s názorem Josefa Janáčka se Vorel snaží o adekvátnější pochopení politické strategie, kterou zvolili představitelé stavovského odboje roku 1547, a vysvětluje ji „státnickou“ snahou o obhajobu stavovských výsad a principiální ostražitostí před podřízením politického rozhodování náboženským pohnutkám (s. 169–194). Pozornost zaslouží Vorlovy poznámky o pražském sněmu roku 1615 (s. 507–523), jehož průběh i přes nespornou důležitost pro vývoj událostí v následujících letech doposud nebyl uspokojivě analyzován, ač se čas od času stával předmětem spekulací. Vorel přináší několik smělých hypotéz. Týkají se především ekonomického pozadí sněmovního jednání (vysoké berní svolení, motivované snahou u uspokojení nadkonfesijní skupiny královských věřitelů a spojené se stavovskou kontrolou nad vybíranými berněmi), zamítnutí požadavku opozice na konání krajských sněmů a jazykového zákona. Domnívám se, že pro konečné zhodnocení bude teprve zapotřebí systematicky zpracovat dosud nevytřezovaný pramenný materiál (například zprávy zahraničních poselů, ale i samotné sněmovní usnesení), který naznačuje, podobně jako některé dosud vydané prameny, že událostní prvek (manipulace sněmem skrze královskou katolickou stranu) hrál při formulování jeho konečných závěrů větší roli, než Vorel, usilující o systémové vysvětlení, připouští.⁵

Zvláštní místo Vorel přisuzuje předposlední kapitole, v níž se, s oporou ve svých předchozích pracích, snaží shrnout dlouhodobé proměny předbělohorské společnosti (s. 470–499). Vymezuje přitom tři charakteristická sociokulturní prostředí: dvorské, městské a venkovské. Jako zobecňující rámec „pro přiblížení složitých vztahů uvnitř rané novověké společnosti“ je tento úhel pohledu jistě nosný, jakkoli vymezení zmíněných prostředí zůstává ve Vorlově podání až příliš ideálně typické, což platí obzvláště pro prostředí dvorské. Tvrzením, že naprostá většina šlechty se „skutečným dvorským prostředím přicházela do kontaktu pouze ojedinele“ (s. 474), Vorel například obchází poměrně podstatný problém, zda a jak má být uvažováno o dvorském

5 Týká se to například důležitého návrhu na svolávání krajských sněmů, v jehož zamítnutí Vorel spatřuje obavu opozičních předáků ze vstupu „nespokojené venkovské šlechty do aktivního politického života“ (s. 509). Dostupné prameny však hovoří o tom, že návrh byl zamítnut především proto, že hlasování bylo katolickou stranou vyvoláno nečekaně ve chvíli, kdy vlivná část opozičních předáků nebyla přítomna. Toto pro stavovskou opozici citelné fiasko neodvrátil ani pokus Thurna, Colony z Felzu a Hohenloheho o bojkot sněmovní schůze – srov. zprávu Giuliana Medici toskánskému vévodovi z 17. srpna 1615, Archivio di Stato di Firenze, Archivio Mediceo del Principato, filza 4368, která doplňuje a podporuje závěry JANA P. KUČERY, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, Studia Comeniana et historica 28/1984, s. 5–42.

prostředí mimo sféru dvorů panovnických, knížecích, biskupských a těch, které jsou konsenzuálně považovány za dvory „velmožské“. Za zásadní zlom a „nejdůležitější změnu, jež v dvorském prostředí nastala“, Vorel považuje „vytváření nově strukturovaného panovnického dvora“, rozklad „staré sítě“ dvorů velmožských a postupný zrod „vrstvy dvorské šlechty, která se společensky vymezuje vůči panovnickému dvoru (ať již kladně nebo záporně)“ (s. 473–481). V hrubých rysech je takový pohled možné přijmout, i když je po mém soudu šitý na míru vývoji v Českém království, nikoli v Lužicích, kde rozsáhlejší dvorská centra nevznikala, ve Slezsku, kde o rozkladu dvorské sítě lenních knížat nelze hovořit, a na Moravě, kde, což si Vorel uvědomuje, byl vliv císařského dvora oslaben usazením Rudolfa II. v Praze (s. 481).

Vorlův výklad o sociokulturním prostředí městském a venkovském zůstává naproti tomu veskrze popisný a proklamovaný záměr popsat vývojové tendence zde není naplněn. Zejména překvapí, že formování režijního velkostatku a jeho dopad na venkovské prostředí nejsou v tomto kontextu vůbec zhodnoceny (srov. s. 214–229). To však nemění celkově příznivý dojem z Vorlovy práce a ani následující poznámky nemají její kvalitu popřít. Upozorňují pouze na některé teze, které jsou po mém soudu diskutabilní, a na některá tvrzení, která nepovažuji za šťastná.

Zaslouží si ocenit, že se Petr Vorel pokusil rozložit svou pozornost na všechny země českého státu, avšak při důkladnějším pročtení práce neujde, že jeho pohled zůstává při veškeré snaze značně „(bohemo-)centrický“. Je to patrné již v pasáži, v níž popisuje jednotlivé země a konstruuje přitom jakousi „významnou hierarchii“ zemí České koruny (s. 48–62), přičemž kritériem významu se stává jejich strukturální blízkost Království českému. Mám za to, že centrismus Vorlova pojetí nevychází primárně z omezeného prostoru, který vyhrazuje výkladu o jednotlivých zemích (i když ten je jeho logickým důsledkem), nýbrž spíše z úhlu pohledu, který činí z poměrů v české, popřípadě česko-moravské společnosti hlavní výkladovou osu a dovoluje učinit o poměrech v ostatních zemích jen občasné, výběrové a nesoustavné zmínky, přičemž jsou dějiny ve vedlejších zemích vysvětlovány de facto jako odlišnosti od českého modelu.

Pozornost věnovaná vedlejším korunním zemím kolísá podle tématu, které Vorel zpracovává. Značného prostoru se jim dostane v pojednáních o struktuře českého státu (zejména s. 43–62, 138–141). Naopak ve výkladu náboženských dějin zůstávají Slezsko a Lužice stranou. V kapitole o počátcích raně novověké reformace (s. 119–134) Vorel vcelku podrobně a s retrospektivním pohledem rozebírá konfesijní situaci v Čechách a na Moravě, Slezsku a Lužicím jsou věnovány sotva dvě strany, přičemž například Kaspar Schwenckfeld a schwenckfeldiáni nejsou zmíněni vůbec (což platí pro celou práci). V kapitole nazvané *Konfesionalizace a náboženská tolerance* (s. 149–156) je Slezsku a Lužicím věnováno šest řádek, v nichž se především praví, že se zdejší vývoj „ubíral cestou konfesionalizace po vzoru sousedních území říšských“, přičemž relativně vysoká míra nábožen-

ské snášenlivosti ve Slezsku, která začala brát za své teprve ve druhé polovině 16. století, není ani slovem zmíněna, zato je opakovaně uváděna v souvislosti s Čechami a Moravou (srov. s. 209, 293). V kapitole *Náboženská politika císaře Ferdinanda v českých zemích* (s. 255–272) jsou Slezsko a Lužice zastoupeny stručnou zmínkou o městských školách a sekularizaci klášterů (dohromady ani ne na dvou tiskových stranách). A stejně je tomu v dalších kapitolách věnovaných náboženství.

Slabinou Vorlovy práce je neuspokojivý výklad některých elementárních reálií vedlejších korunních zemí, jmenovitě Slezska. Patří k nim například slezský knížecí sněm (nazývá jej sněmem „zemským“, s. 89, 98), do jehož struktury omylem promítl složení sněmu moravského, třebaže odkazuje na práci Kazimierze Orzechowského (s. 89n.), který poskytuje spolehlivou informaci. Vorel hovoří o „prelátské kurii“ jakožto druhé kurii knížecího sněmu. Preláti však v tomto stavovském shromáždění nejenže netvořili kurii, nýbrž zde vůbec nebyli zastoupeni. Jedinou výjimkou byl vratislavský biskup, avšak z titulu knížete nízkého, pročez také zasedal v první, knížecí kurii. Druhá kurie nebyla prelátská, nýbrž ji tvořili delegáti, vysílání na knížecí sněm stavovskými shromážděními v dědičných knížectvích, a také město Vratislav, které Vorel situuje mezi ostatní města, do kurie třetí.

Mylnou informaci podává Petr Vorel, když tvrdí, že se svobodná stavovská panství ve Slezsku „vymanila z troj- či víceúrovňového systému středověké lenní struktury (...) a stala se slezskou analogií českých nebo moravských alodních šlechtických panství“ (s. 56), v čemž spatřuje „výraznou tendenci, která přibližovala územní skladbu Slezska Království českému a Markrabství moravskému“ (s. 57, 114). Ve skutečnosti totiž svobodná stavovská panství zůstala malými kopiemi slezských lenních knížectví, z nichž byla vydělena. I svobodní stavovští páni se od knížat lišili především tím, že nadrželi knížecí titul, a do jisté míry volnějším dědičným právem (svobodná stavovská panství nebyla vůči panovníkovi v lenním vztahu, což patrně Vorla svedlo k jejich připodobnění českým reáliím). Stejně jako v knížectvích však ve svobodných stavovských panstvích existovala lenní šlechta, podřízená vlastníkovu panství, konala se zde stavovská shromáždění, svobodní stavovští páni vykonávali nad leniky soudní pravomoc, směli od nich za

6 MARIAN PTAK, *Sądy wolnego państwa żmigrodzkiego*, Prawo 91/1980, s. 37–49; TÝŽ, *Sądy wolnego państwa sycowskiego ze szczególnym uwzględnieniem szlacheckich (1489–1742)*, Prawo 103/1982, s. 75–97; TÝŽ, *Ordynacja ziemna wolnego państwa sycowskiego*, Prawo 137/1986, s. 99–118; TÝŽ, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa milickiego (1521–1742)*, Śląski Kwartalnik Historyczny – Sobótka 45/1990, s. 459–475; TÝŽ, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa sycowskiego (1489–1742)*, Prawo 197/1992, s. 5–29; TÝŽ, *Ustrój sądów wolnego państwa milickiego (1521–1742)*, Prawo 215/1992, s. 19–27; TÝŽ, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, Prawo 222/1993, s. 79–102; TÝŽ, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517–1742)*, Prawo 240/1994, s. 105–153.

určitých okolností požadovat daně, účastnili se slezského knížecího sněmu v knížecí kúrii a měli zde jeden skupinový hlas.⁶ Šlo tedy nadále o svébytný slezský fenomén a podobnost s alodními doménami české a moravské šlechty je pouze zdánlivá.

Z neznámých příčin Petr Vorel opustil obvyklou terminologii, již jsou kategorizována slezská knížectví na „dědičná“ (pod přímou správou panovníka-českého krále) a „lenní“ (pod vládou slezských knížat v lenním vztahu k českému králi). Namísto toho zavedl novou a nepřiliš šťastnou dichotomií „teritoriální“ versus „bezprostřední“, přičemž s ní zachází, jako by šlo o terminologii standardní (hovoří o „tzv. teritoriálních“ a „tzv. bezprostředních“ knížectvích, s. 53, 55, 382 a jinde). Proti pojmu „bezprostřední knížectví“ lze sotva vznášet námitky, jde o užívaný ekvivalent k pojmu „dědičné knížectví“, avšak pojem „teritoriální knížectví“ (ve významu „lenní knížectví“) je velmi problematický. Lze se domnívat, že k tomuto pojmosloví Vorla svedla německá historiografie, avšak jistě nikoli ta, která se zabývá Slezskem. V ní se totiž vcelku důsledně hovoří o *Erbfürstentümer* a *Mediatfürstentümer*. Spíše jde o soustavu pojmů *Territorialherr – Territorialgebiet – Territorialstaat*, s nimiž pracuje německé právní a správní dějepisectví zabývající se Svatou říší římskou v užším vymezení. Tyto pojmy ale vycházejí z jiných souvislostí a z odlišné kategorizace. Slouží totiž v první řadě k označení *vývojového stadia* územních celků na území Svaté říše římské z disparátních shluků různých feudálních práv v teritoriálně ucelené oblasti a posléze v suverénní státy (*vom Personenverbandsstaat zum Territorialstaat*). Důležitým aspektem této terminologie je specifický říšský protiklad mezi císařstvím (*Kaisertum*) a formující se státní mocí na úrovni teritorií (*Territorialfürstentum*), přičemž němčina užívá výraz *Fürstentum* nejen jako označení pro oblast, ale také ve významu monarchické vlády (v češtině je slovo „knížectví“ schopno vyjádřit pouze první význam).

Z těchto důvodů považuji přesazení pojmu „teritoriální knížectví“ z kontextu právněhistorické debaty o formování státní mocí na území Svaté říše římské do bádání o raně novověkých českých zemích za nešťastné. Určujícím znakem slezských lenních knížectví v raném novověku nebyla teritorialita (ta byla společná všem knížectvím, nikoli pouze lenním), nýbrž právě vztah lenní podřízenosti knížete a českého krále. Proto považuji za problematické, pokud Vorel hovoří při proměně statusu knížectví z lenního na dědičné, či naopak o „někdejších teritoriálních knížectvích“ (s. 54), o „obnoveném teritoriálním knížectví“ (s. 109, 502) nebo o „latentním teritoriálním knížectví“ (s. 502), neboť teritorialita v těchto případech nebyla ani ztracena, ani obnovena, ani skryta. Petr Vorel si nedostatečnost této terminologie dokonce uvědomuje, neboť považuje občas za nutné zdůraznit „samostatnost“ či „autonomnost“ teritoriálních knížectví (s. 21, 408). Mnohdy však není důsledný a zahrne pod pojem „teritoriální knížectví“ všechna slezská

knížectví (s. 89, 111), nebo není z formulace jasné, která z nich má na mysli (s. 90), či dokonce hovoří o „bezprostředních teritoriálních knížectvích“ (s. 114). Ani označení Kladského hrabství za „teritoriální knížectví“ (s. 21, 50) nepokládám za šťastné. V potaz je třeba vzít i skutečnost, že právě lenní knížectví měla teritorium nestabilnější než knížectví dědičná, neboť bývala v některých případech (olešničtí Minstrberkové, březsko-lehničtí Piastovci) dělena mezi jednotlivé členy knížecích dynastií.

Neudržitelný je Vorlův výklad o postavení Opavska v rámci České koruny. Vorel tvrdí, že Opavsko od roku 1511, kdy přešlo pod přímou vládu českého krále, „zůstávalo součástí Markrabství Moravského“ (s. 52, 126) jako „historické území moravské“ (s. 502), a teprve po roce 1614 se jeho státoprávní postavení „stalo předmětem sporů“ (s. 476), načež bylo Opavsko přičleněno ke Slezsku (s. 109, 502, 603). To je interpretace, která možná odpovídá právním nárokům moravských stavů na Opavsko v druhé polovině 16. století (tak jak je zachytil například Bartoloměj Paprocký v *Zrcadle moravském*), avšak hrubě zkresluje skutečný stav věci. Opavsko bylo skutečně předmětem státoprávního sporu mezi Slezskem a Moravou, avšak nikoli teprve po roce 1614, nýbrž nejspíše od 20. let 16. století, a zvláště pak od jeho poloviny. Na počátku století následujícího se tento vleklý spor pouze vyhrotil v otevřené úsilí opavské šlechty odtrhnout se od Slezska. Vyšší stavové Opavska ale byli dlouhodobě v nesnadné argumentační pozici, pokud chtěli své separatistické nároky prosadit: Mohli sice argumentovat dávnou minulou historií, platností moravského práva v Opavsku a příslušností Opavska k olomoucké diecézi, avšak běžná administrativní praxe hovořila v jejich neprospěch. Opavští stavové po velkou část období, o němž Vorel píše, vysílali zástupce na slezské knížecí sněmy a akceptovali jejich berní usnesení. Opavsko tedy nelze v 16. století jednoduše považovat za součást Moravy. Zcela neopodstatněné je pak chápání Opavy jakožto moravského města (s. 109), byť se zvláštním postavením. Právě opavští měšťané, na rozdíl od vyšších stavů, důsledně lpěli na příslušnosti knížectví i města ke Slezsku. Nepovažují proto za správné, pokud Vorel na mapách území Opavska přičleňuje k Moravě (s. 45, 434).⁷

⁷ Státoprávní spor o Opavsko podrobně vložil FRANTIŠEK KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, díl 2, Brno 1902, s. 415–440, který opravil jednostranné názory Dudíkova a Lepařova a po mém soudu správně postřehl, že opavské stavy po dlouhou část 16. století zaujímaly k celé záležitosti velmi pragmatický až oportunní postoj. Nověji zejména RADEK FUKÁLA, *Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica. Historica 29/2000, s. 69–82. K administrativnímu začlenění Opavska do Slezska KAZIMÍERZ ORZECZOWSKI, *Podatek szacunkowy na tle systemu daninowego dawnego Śląska 1527–1740. Studium historycznoprawne*, Wrocław 1999; TÝŽ, *Katastry śląskiego podatku szacunkowego (1527–1740)*, Wrocław 1992.

Petr Vorel učinil sympatický krok směrem k začlenění problematiky vedlejších korunních zemí do syntézy českých dějin, avšak výsledek jednak svědčí o síle tradičního kánonu českých národních dějin a jednak ukazuje, kolik práce zde ještě zbývá vykonat.

Nekonvenčního zpracování se ve Vorlově práci dostává otázce vztahu Čech (spíše než českých zemí) a Svaté říše římské (zejména s. 81–87). Vorel velmi přehledně vysvětluje problematiku a je si plně vědom její složitosti (s. 172n.). Právě proto překvapí jednoznačný a podle mého názoru zjednodušující závěr, že „v 16. století země Koruny české součást Svaté říše římské (...) netvořily“ (s. 83, 86). Ještě více pak udiví výrok, že „v pozdější době (...) se znovu součástí říše staly“ (s. 83). Úskalím těchto tvrzení je nazírání na Svatou říši římskou jako na útvar vymezený v první řadě teritoriálně. Vorel hovoří o jejím „skutečném rozsahu“ (s. 83), o „faktických územních změnách“ (s. 241), o tom, že „územní rozsah Svaté říše římské se změnil“ (s. 240), a vytýká Helmutu Neuhausovi, že nerozlišuje „teritoriální vymezení říše v různých časových obdobích“ (s. 547, pozn. 69).

Vorel má samozřejmě pravdu, že české země nebyly zahrnuty do říšských reforem Maxmiliána I. a že jejich vztah k říši byl především lenním vztahem mezi císařem a českým králem jakožto kurfiřtem. Tím dozajista můžeme příslušnost českých zemí jakožto samosprávného systému k říši silně relativizovat. Avšak pokud Vorel svůj argument o nepřináležetosti českých zemí v 16. století opírá o to, že zde „tehdy neplatily říšské zákony, toto území nepodléhalo říšskému komornímu soudu, císař zde nemohl vybírat říšské daně a říšské instituce nebyly součástí vnitřní správy státu“ (s. 83), sotva pak budeme moci tvrdit, že se české země později znovu *staly* součástí takto definované říše. Vorel neupřesňuje, kdy se tak mělo stát a jakým způsobem ono opětovné začlenění českých zemí do říše proběhlo. Naznačuje pouze, že k tomu došlo po Bílé hoře a že tato změna byla „potvrzena“ readmisí českého kurfiřtského hlasu 1708 (s. 83). Domnívám se však, že by Petr Vorel, pokud by měl poskytnout vysvětlení onoho opětovného začlenění českých zemí do Svaté říše římské, které zůstal dlužen, byl nucen opustit představu říše jakožto primárně teritoriálního útvaru.

Dvě generace německých badatelů v posledních desetiletích upozornily na to, že o Svaté říši římské v raném novověku nelze uvažovat jen jako o teritoriu, nýbrž že se zde setkává celá řada rovin. Otázka vztahu českých zemí a říše je proto natolik komplexní, že neumožňuje jednoznačné výroky o tom, zda české země byly nebo nebyly součástí říše. Jelikož podstatou této otázky byla změť sporných a proměnlivých práv a nároků vznášených jednak říšskými stavy, jednak českými panovníky a jednak českými stavy, popřípadě stavy ve vedlejších zemích, neexistoval v žádné chvíli historického vývoje stav, kdy by otázka byla jednoznačně vyřešena. Sami habsburští panovníci zaujímalí k otázce lenního vztahu Čech a říše situační a značně oportunní stanoviska. Budeme-li o říši uvažovat jako

o politickém systému definovaném v první řadě nikoli teritoriálně, nýbrž vymezeném lenními vztahy, a teprve druhotně – a velmi nerovnoměrně – integrovaném, pak budeme moci vztah českých zemí k tomuto systému postihnout diferencovněji.⁸

Vorel správně upozorňuje na složitost problematiky a poukazuje na významnou skutečnost, že české země neparticipovaly na organizačním „zahušťování“ Svaté říše římské a že se i lenní vazba českého krále k císaři za vlády Jagellonců a prvních Habsburků výrazně rozvolnila. Vorlova výhrada vůči zobrazování českých zemí jako součástí říše na historických rekonstrukčních mapách (s. 83) je plně oprávněná v tom smyslu, že zobrazovat Svatou říši římskou v této době jako území je vždy ošemetné a zjednodušující. Avšak nahradit tuto jednostrannost neméně jednostranným závěrem o vynětí českých zemí ze Svaté říše římské (a jejich opětovném začlenění do říše) považuji za sporné. Bude zajímavé, jaké stanovisko k Vorlovým závěrům zaujmou další historikové.

Vorlův sklon stavět předbělohorskou a pobělohorskou situaci do nepatřičného kontrastu je patrný i na jiných místech jeho práce. Názor, že „v době systematické pobělohorské rekatolizace“ došlo k „obnovení důsledné vertikální hierarchie“ mezi pražským arcibiskupstvím a olomouckým biskupstvím, která naopak neexistovala v období předbělohorském (s. 262), je zcela mylné. Nárok pražských arcibiskupů na metropolitní práva nad olomouckými biskupy, opakovaně vznášený v prvních desetiletích po obnovení pražského arcibiskupství 1561, a dokonce dočasně akceptovaný (za biskupa Jana Grodeckého), totiž po Bílé hoře nejen uznán nebyl, ale přestal být dokonce uplatňován. Olomoucká diecéze už nikdy pražskému metropolitovi podřízena nebyla.⁹ Nepřesné je rovněž konstatování, že Obnověným zřízením zemským byl v Čechách a na Moravě zaveden „říšský systém vyšších stavů“ a „odlišná stavovská struktura“ a byla ukončena „právně vymezená existence“ panského stavu (s. 103n.). Ve skutečnosti šlo o pouhé přiblížení šlechtické *titulatury* systému, který panoval v říši, avšak který byl a zůstal právně a strukturálně zcela odlišný (srov. například kategorie „říšské bezprostřednosti“). Stavovská struktura, jejímž základem bylo rozdělení české a moravské

8 JAROSLAV PÁNEK, *Der böhmische Staat und das Reich in der Frühen Neuzeit*, in: *Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzeit?*, hrsg. von Volker Press, München 1995, s. 169–178; ALEXANDER BÉGERT, *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des Alten Reiches. Studien zur Kurwürde und zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens*, Husum 2003.

9 ANTONÍN REZEK, *O poměru biskupů Olomouckých k arcibiskupům pražským v XVI. století*, ČČH 2/1896, s. 39–42; FRANTIŠEK TISCHER, *K dějinám sporu arcibiskupův Pražských o právo metropolitní nad biskupy Olomouckými v XVI. století*, VKČSN 1906, č. 3, s. 1–25; RUDOLF ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, Praha 1987, s. 45n.

šlechty na stav panský a stav rytířský, nedoznala novými zákoníky žádných změn, nýbrž byla naopak potvrzena; ani knížata nevytvořila zvláštní stav, nýbrž měla pouze nárok na přednostní postavení v rámci panského stavu. Změnou prošla pouze titulární struktura, nikoli však struktura stavovská.¹⁰

Petr Vorel je prvotřídně obeznámen s obdobím vlády Ferdinanda I., zejména s jejími prvními dvěma desetiletími (jímž věnuje ve srovnání s ostatními sedmi desítkami let, které zahrnuje jeho výklad, také mnohem více prostoru). Zde je jeho výklad spolehlivý a badatelský i interpretativní vklad nejvýraznější. Čím více se však blíží pražské defenestraci, tím více ztrácí jeho výklad na soudržnosti a tím více do něj pronikají nepřesná nebo mylná tvrzení. Uvádím zde závěrem některé křiklavé příklady, které by měly, dočká-li se Vorlova práce dalších vydání, doznat úpravy.

Je zažitým mýtem, že vpád pasovské soldatesky na konci ledna 1611 „nikdo v Čechách reálně neočekával“ a že jeho tažení do Porýní bylo překvapivé (s. 449). Ve skutečnosti shromažďování vojenského kontingentu na území pasovského biskupa nebylo žádným tajemstvím a vojenské ohrožení země bylo v Čechách naléhavě vnímáno řadu měsíců. Již v září 1610, kdy císař na doporučení dvorské válečné rady žádal českou královskou radu o svolení s převedením vojska do Čech, zazněla hlasy o možném neorganizovaném vpádu. Po celý podzim se v Praze horlivě jednalo o tom, jak takovému vpádu zabránit, a od října se v jihočeských krajích organizovala obrana.¹¹

Vilém Slavata ve Vorlově podání po převratu v roce 1611 „povyšil do úřadu nejvyššího sudího“ (s. 459, 463) – věc se však měla jinak. Slavatovi byl ve prospěch opozičníka Thurna odejmut výnosný úřad karlštejnského purkrabí a Slavata byl nakonec velmi rád, že mu byl vůbec svěřen alespoň úřad *dvorského* sudí, což byla sice funkce hodnostně vyšší, avšak s malým vlivem a minimálním příjmem. Spíše než o povýšení šlo v tomto případě o zostuzení, což bylo také šlechtickou společností vnímáno. Mělo by se naopak dodat, že Slavata byl roku 1612 jmenován prezidentem české komory, čímž byl vliv radikálně katolické skupiny v zemské administrativě významně posílen.

Není pravda, že si Moravané udrželi nezávislost na české dvorské kanceláři, kterou získali po převzetí vlády na Moravě Matyášem, i po roce 1611 (s. 507). Není také přesné tvrdit, že Matyáš v prvních letech své vlády v českých zemích „dlouhou dobu nesvolával zemské sněmy“ (s. 500). To se týkalo pouze Českého království, kde byl Matyáš vázán svým příslibem z roku 1611, že nechá projednat závaž-

né požadavky stavovské opozice na bezprostředně následujícím sněmu. První sněm od roku 1611 byl v Čechách svolán opravdu až v lednu 1614. Ve vedlejších zemích však Matyáš mohl sněmy svolávat bez většího rizika – a také tak pravidelně činil: na Moravě v roce 1612 a 1614 a ve Slezsku 1612, 1613 i 1614. Chybné je rovněž zařazení nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic mezi osoby, které Matyáš při odjezdu z království 1617 jmenoval jako své místodržící (s. 530).

Tvrzení, že „konfesijně omezená slezská podoba Majestátu byla do značné míry výsledkem diplomatického působení luteránského knížete Jana Jiřího Krnovského“ (s. 442), nepovažuji za pravděpodobné, a to jednak proto, že krnovský kníže do jednání o Majestát přímo nevstoupil, a jednak proto, že sám o pouhé čtyři roky později (lze předpokládat, že nikoli z náhlého hnutí mysli) přestoupil ke kalvinství, které se pak – v rozporu s ustanoveními Majestátu a před odpor vlastních poddaných – snažil šířit i na Krnovsku.¹² Vorlovo asociování slezského Majestátu s legislativními modely řešení konfesijní plurality ve Svaté říši římské (s. 440, 446) pokládám za jednostranné. Slezský Majestát byl v příkrém rozporu se zásadou *cuius regio, eius religio*, neboť spočíval na principu svobodné volby náboženského přesvědčení v rámci dvou konfesí a garantoval všem (i neprivilegovaným) obyvatelům Slezska svobodu ve vyznávání i praktikování augsburgské konfese, čímž upíral *ius reformandi* vrchnostem, například vratislavskému biskupovi, který by podle pravidel platících v říši směl nárokovat konfesijní unifikaci nízkého knížectví. Šlo tedy o značně odlišné řešení a nelze tvrdit, že by „slezská verze Majestátu (...) zůstala v platnosti, neboť už od svého vzniku odpovídala principu konfesionalizace říšské“ (s. 446). Je příznačné, že Vorel mimořádná náboženská práva poddaných včetně práva na výstavbu vlastních kostelů a zřizování vlastních škol zmiňuje pouze v souvislosti s Majestátem pro České království (s. 440), přestože tuto na svou dobu radikální koncesi obsahoval v mnohem jasněji formulované a méně napadnutelné podobě i Majestát slezský, což vedlo některé badatele k hodnocení, podle něž slezský Majestát představuje ještě významnější koncesi než Majestát český.¹³

Mylný je údaj o tom, že Malá Strana byla „poddanské město podřízené úřadu nejvyššího purkrabího“ (s. 483) – zde si Petr Vorel popletl Menší Město pražské, zůstávající pod královou pravomocí již od svého založení roku 1257, s Hradčana-

10 PETR MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 67–76.

11 K tomu obsáhle dokumentace: JAN BEDŘICH NOVÁK (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, díl 15–1, Praha 1917; Týž, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935, s. 84n.

12 Nejnověji RADEK FUKALA, *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*, České Budějovice 2005, s. 95n., 112n.

13 JAROSLAV GOLL, *O slezském majestátě Rudolfa II.*, Časopis Musea Království českého 48/1874, s. 3–22. Důkladné srovnání podává CHRISTINE VAN EICKELS, *Schlesien im böhmischen Ständestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Köln-Weimar-Wien 1994, s. 78–82.

mi. Domnívám se, že není správná lokalizace mocenského centra a sídla saských kurfiřtů Kristiána I. a Jana Jiřího do Wittenberka (s. 416, 456). Ačkoli si Wittenberg v této době uchoval význam jako univerzitní centrum a bašta luterství, ztratil po událostech roku 1547 status rezidenčního města ve prospěch Drážďan. Z neznámých důvodů a nesprávně přisuzuje Vorel knížecí titul kromě knížat z Plavna také Šlikům a Gutštejnům (s. 21). Jinde (s. 101) však o Šlicích správně hovoří jako o hrabatech, avšak knížata z Plavna, která vedla v polovině 16. století důležitý spor o přednost a užívání říšské titulatury v Čechách, naopak nepřesně označuje jako hrabata (s. 101, 103), ačkoli členové rodové větve, o níž hovoří, užívali i před potvrzením knížecího titulu roku 1548 titul „míšeňských purkrabích“ (od roku 1426), považovaný za ekvivalent k titulu knížecímu (pouze druhotně užívali s purkrabskou hodností související titul „hrabata z Hartensteina“, rozhodně však nebyli „hrabaty z Plavna“).

Tvrzení, že prelátský stav byl vyhrazen šlechtě a že „výjimek z tohoto pravidla není mnoho“ (s. 92), je pro české země v předbělohorském období značně přehnané. Z třidvaceti osob, které v této době usedly na biskupské stolce v Praze, Olomouci a Vratislavi, pocházelo celkem devět z nešlechtického prostředí a jeden další z rodiny, která byla nově přijata do šlechtického stavu. Mezi biskupy-nešlechtici přitom rozhodně nebyly pouze epizodní postavy jako švábský rodák Paul příjmením Albert, kterého Vorel přejmenoval na „Pavla Vojtěcha“ (s. 605, 608), nýbrž například Jan Dubravius, Marek Khuen, Martin Gerstmann, Antonín Brus či Martin Medek.¹⁴ Lze oprávněně předpokládat, že procento nešlechticů mezi preláty v kapitulách bylo mnohem vyšší a že mezi opaty s právem účasti v politickém životě (na Moravě) se šlechta objevovala velmi zřídka, pokud vůbec.

Rušivě ve Vorlově práci působí častá a důsledná záměna slova „statut“ (s významem stanovy, předpis, organizační řád) namísto správného „status“ (postavení, stav věci či poměrů).¹⁵ Není však jisté, zda k němu náhodou nedošlo teprve v průběhu redakčního zpracování textu, neboť Vorlova starší práce o rezidenčních městech s tímto slovem pracovala správně. Vyobrazení doprovázející text jsou vybrána pečlivě, nápaditě a se zřetelem k celé České koruně, i když jsou (vinou nekvalitní předlohy či tiskárny) občas rozmazaná a v popiskách se objevuje několik chybných údajů: vyobrazení zemského soudu (s. 297) je označeno za zemský sněm, náhrobek Tychona Brahe je nesprávně situován do svatovítského dómu

(s. 367) a není jasné, proč se jako ilustrace doprovázející výklad o sporech o slezsko-lužickou kancelář v letech 1608–1616 objevuje portrét Albrechta Libštejnského z Kolovrat. Kolovrat byl sice německým místokancléřem, avšak teprve v letech 1630–1648, a se sporem, o němž je řeč, neměl nic společného.

Přes uvedené výhrady a dílčí pochybení, kterých se žádné shrnující pojednání o dějinách nevyvaruje, působí Vorlova uměřená a výsledky vlastního bádání obohacená práce vyváženým dojmem. Pokládám ji za dobrý produkt daného žánru a za důstojnou součást ediční řady, pro niž byla sepsána.

Petr Maťa

¹⁴ *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von ERWIN GATZ, Berlin 1996.

¹⁵ Šlikové měli „statut“ říšských hrabat (s. 101); „statut“ bezprostředních knížectví (s. 138); odsouzení roku 1547 neztratili „svůj sociální statut“ (s. 198); rakouské země měly „statut dědičných monarchií“ (s. 273); „sociální statut poplatníka“ (s. 303); „statut teritoriálních knížectví“ (s. 476); „statut města nebo jen městečka“ (s. 490); „statut“ městské obce (s. 493).